

КОНСТИТУЦИОННОЕ И МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО

УДК 347.965.825

ПРАВА АДВОКАТІВ ЯК ЧЛЕНІВ ЄДИНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Нана БАКАЯНОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного університету «Одеська юридична академія»,
адвокат, секретар дисциплінарної палати
кваліфікаційно-дисциплінарної комісії Одеської області

SUMMARY

In this article theoretical and practical matters of realization of corporative rights of attorneys of Ukraine are investigating. It consists the analysis of major aspects of the reform of the Bar of Ukraine, including the unification of attorneys in Ukraine and the monopoly of attorneys in courts and other state bodies. The reform means to enhance the role and prestige of the Bar in society, protect rights and legitimate interests of the members of Ukrainian National Bar Association. Ukrainian National Bar Association comprises all of the attorneys of Ukraine. The author concludes that unification is the base for realization of functions of attorneys and for independence of the Bar of Ukraine. It is necessary to extend the corporative rights of attorneys in the system of attorney self-government. The article contains generalizations and conclusions significant for the corporative rights of attorneys in Ukraine.

Key words: bar, Attorney self-government, rights of attorneys, bar Association.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються теоретичні й практичні питання реалізації корпоративних прав адвокатів в Україні. Міститься аналіз основних аспектів реформування адвокатури в Україні, включаючи об'єднання адвокатів в Україні та монополію адвокатури з надання правової допомоги в судах та інших державних органах. Реформа передбачає посилення ролі й престижу адвокатури в суспільстві, захист прав і законних інтересів членів Національної асоціації адвокатів України. Національна асоціація адвокатів України об'єднує всіх адвокатів України. Автор доходить висновку, що об'єднання адвокатів є основою для реалізації функцій адвокатів і незалежності адвокатури в Україні. Необхідно розширити корпоративні права адвокатів у системі адвокатського самоврядування. Містяться узагальнення та висновки щодо корпоративних прав адвокатів в Україні.

Ключові слова: адвокатура, адвокатське самоврядування, права адвокатів, асоціація адвокатів.

Постановка проблеми. Судово-правова реформа, яка триває в Україні, передбачає суттєві зміни не лише в частині судоустрою, статусу суддів, прокуратури, правоохоронних органів, а й розвиток положень законодавства про адвокатуру й адвокатську діяльність. Правовий статус адвоката є показником його правових можливостей, ставлення держави до адвокатури та сфери захисту прав і основних свобод людини й громадянина.

У юридичній літературі увага звертається саме на права та обов'язки адвоката щодо здійснення захисту, представництва й надання правової допомоги клієнтам. Проте зміст правового статусу адвоката як члена Національної асоціації адвокатів України (далі – НААУ) дає змогу оцінити стан незалежності адвокатури, міцність інституту адвокатури, його здатність здійснювати функції, які передбачені Конституцією України й законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність. У зв'язку з цим обсяг правових можливостей адвокатів у сфері адвокатського самоврядування становить безумовний інтерес для дослідження.

Актуальність теми. Низку джерел у вітчизняній юридичній літературі присвячено правовому статусу адвоката. Так, у працях Т.В. Варфоломієвої, С.В. Гончаренка, О.Д. Святоцького, Л.В. Тацій, Д.П. Фіолєвського, С.Я. Фурси, П.В. Хотинця, О.Г. Янковської висвітлювалися різні аспекти реалізації прав і обов'язків адвоката-захисника й адвоката-представника.

Зарубіжні дослідники адвокатури: О.Д. Бойков, А.П. Галоганов, Л.Ю. Грудцина, Н.В. Лазарева-Пацька, А.Г. Кучерена, Г.Б. Мірзоев, Г.М. Резник, І.С. Яртіх – звертали-

ся до поняття правового статусу адвоката, розкриваючи проблемні питання організації та діяльності адвокатури.

Вагомий внесок у дослідження правового становища адвоката в Україні належить адвокатам: П.А. Бойко, Й.Л. Бронзу, І.Ю. Гловацькому, І.В. Голованю, О.Л. Жуковській, В.В. Заборовському, О.П. Задніпровському, Я.П. Зейкану, Л.П. Ізовітовій, К.П. Коваль, І.В. Рафальській та ін.

Проте питання змісту й реалізації прав адвоката в органах адвокатського самоврядування комплексно не розглядалися, що зумовлює необхідність привернути увагу до цієї важливої наукової проблеми.

Метою статті є дослідження змісту корпоративних прав та обов'язків адвокатів в Україні, законодавчої й нормативної регламентації правового статусу адвоката в органах адвокатського самоврядування, наукове обґрунтування прав адвокатів на участь в адвокатському самоврядуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституційна реформа в Україні охоплює питання діяльності адвокатури й забезпечення права на надання кваліфікованої правової допомоги. Проект змін до Конституції України [1], який запропоновано Робочою групою з питань правосуддя та суміжних інститутів Конституційної Комісії, створеної Указом Президента України від 03 березня 2015 р. № 119 [2], у ч. 2 ст. 131 покладає функції здійснення захисту й представництва в судах саме на адвокатуру. Такі зміни, що передбачають виключне право адвокатів на захист прав клієнтів у судах, покликані забезпечити підвищення якості надання

правової допомоги та якості здійснення правосуддя загалом, не обмежуючи при цьому учасників судового процесу у праві на доступ до правосуддя.

Так звана «монополія адвокатури» зобов'язує адвокатів діяти на високому професійному рівні, незалежно й відповідно до етичних вимог професії. Проте в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., яку схвалено Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 [3], зазначається невідповідність формального статусу адвоката фактичним умовам здійснення адвокатської діяльності, у тому числі недосконалість практичного забезпечення прав адвоката й гарантій адвокатської діяльності; недосконала система формування органів адвокатського самоврядування та їх взаємодії, гарантій незалежності й належного виконання ними своїх функцій; недостатній рівень професійної підготовки адвокатів і неефективність дисциплінарного контролю й етичних стандартів в адвокатській водночас у кількох напрямках, одним із яких є вдосконалення діяльності органів адвокатського самоврядування та належна реалізація прав адвокатів як членів адвокатської корпорації.

Статутні положення НААУ свідчать про її завдання, які полягають у сприянні гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу і його реформуванню з використанням досвіду розвинених демократичних країн; забезпеченні захисту законних прав та інтересів і сприянні зміцненню чинних правових норм щодо захисту прав та забезпечення гарантій адвокатів; сприянні розвитку правових форм самоорганізації адвокатської спільноти; сприянні розвитку надання правової допомоги в Україні; сприянні професійному розвитку адвокатів і поширенню етичних стандартів професії; сприянні вдосконаленню системи підготовки й підвищенню кваліфікації адвокатів; забезпеченні незалежності адвокатів, захисту від втручання в здійснення адвокатської діяльності (ст. 2 Статуту НААУ) [4]. Реалізація зазначених завдань передбачає дотримання правового статусу адвокатів-членів НААУ.

Відповідно до ч. 6 ст. 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон) [5], із моменту державної реєстрації НААУ, яка відбулася 19 листопада 2012 р., її членами стали всі особи, які мали свідоцтво про права на заняття адвокатською діяльністю. Інші особи набувають статусу членів НААУ з моменту складання присяги адвоката України.

Правовий статус адвоката традиційно розглядається як сукупність його професійних, процесуальних, корпоративних прав і обов'язків [6, с. 9]. На нашу думку, у цей перелік варто додати й соціальні можливості, які є невід'ємним компонентом професійної діяльності адвоката. Науковці розглядають як елементи правового статусу адвоката також і відповідальність адвоката та інші гарантії адвокатської діяльності [7, с. 12].

У контексті дослідження варто зупинитися на визначенні терміна «корпоративні права адвоката». Звертаючись до науки корпоративного права, потрібно зазначити, що науковці по-різному оцінюють зміст поняття корпоративного права. Зокрема, О.Р. Кібенко розглядає корпоративне право в суб'єктивному значенні як «право осіб вступати в об'єднання, створюючи тим самим нового суб'єкта права; право особи, що виникає із її членства (участі) у тій чи іншій корпорації» [8, с. 14–15]. На думку В.М. Кравчука, корпоративне право охоплює змістом цього поняття лише права, що виникають у зв'язку з участю в діяльності юридичної особи. «Корпоративне право – це сукупність усіх прав та обов'язків, які має особа щодо конкретної юридичної особи. Конкретний зміст корпоративного права, співвідношення у ньому майнових і організаційних

елементів визначається організаційно-правовою формою юридичної особи» [9, с. 259–260].

Права адвоката як члена адвокатського співтовариства характеризуються певними особливостями, адже ґрунтуються на завданнях адвокатського самоврядування. Самоврядування в адвокатурі є необхідною умовою незалежності адвокатури, зумовлюється унікальністю ролі та функцій адвокатури в суспільстві.

Специфічним моментом реалізації корпоративних прав в адвокатурі є те, що зупинення права на заняття адвокатською діяльністю не позбавляє особу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, але позбавляє права здійснювати адвокатську діяльність, обиратися й бути обраними до складу органів адвокатського самоврядування. Зокрема, відповідно до ч. 5 ст. 31 Закону: «Протягом строку зупинення права на заняття адвокатською діяльністю адвокат не має права її здійснювати. Такий адвокат також не може брати участь у роботі органів адвокатського самоврядування, крім випадків, коли таке право зупинено у зв'язку з призначенням особи на посаду до органу державної влади з'їзду адвокатів України».

Перелік корпоративних прав адвоката закріплюється в актах законодавства України (наприклад, у Законі та Кримінальному процесуальному кодексі України) й нормативних документах адвокатської спільноти – Статуті НААУ, Правилах адвокатської етики, рішеннях Ради адвокатів України та інших корпоративних нормах.

У п. 5.1 Статуту НААУ встановлюється, що члени НААУ мають право на таке:

- 1) брати участь в управлінні НААУ в порядку, передбаченому законодавством про адвокатуру й адвокатську діяльність;
- 2) обирати й бути обраними до органів НААУ в порядку, передбаченому законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність;
- 3) брати участь у роботі структурних підрозділів НААУ, ініціювати створення таких підрозділів для виконання статутних завдань НААУ;
- 4) голосувати під час прийняття рішень на З'їзді, загальних зборах, конференціях адвокатів;
- 5) одержувати методичну та організаційну допомогу в професійній діяльності;
- 6) вимагати розгляду на З'їзді будь-яких питань, що стосуються діяльності організації;
- 7) обговорювати будь-які питання діяльності НААУ, уносити пропозиції щодо вдосконалення її діяльності;
- 8) одержувати повну й достовірну інформацію про діяльність організації;
- 9) публікувати свої наукові праці та наукові статті у виданнях організації на умовах, затверджених Радою адвокатів України;
- 10) одержувати допомогу в захисті своїх професійних прав і законних інтересів.

Під час аналізу визначених Статутом прав привертає на себе увагу їхній досить обмежений перелік, навіть з урахуванням п. 5.2 Статуту, який передбачає користування й іншими правами, передбаченими чинним законодавством України, а також рішеннями З'їзду адвокатів України. Права членів НААУ кореспондуються обов'язками НААУ, яка прийняла на себе значні функції (пп. 2.3.1–2.3.34 Статуту НААУ). Очевидно, що перелік прав та обов'язків членів корпорації має бути спільномірним переліку зобов'язань, які прийняла на себе НААУ.

Кожен адвокат-член НААУ, у свою чергу, має виконувати обов'язки, які передбачено Статутом НААУ. Згідно з п. 5.3, члени НААУ зобов'язані: 1) дотримуватись вимог Закону, Статуту, інших внутрішніх документів НААУ й виконувати рішення З'їзду адвокатів України, Ради адвокатів

України, регіональних конференцій і регіональних рад адвокатів, які є обов'язковими для членів НААУ та відповідають чинному законодавству України; 2) своєчасно сплачувати членські внески в розмірі та порядку, установленому Радою адвокатів України; 3) не допускати дій, що дискредитують НААУ; 4) інформувати органи НААУ про відомі їм факти, які можуть вплинути на діяльність НААУ, а також про факти порушення Статуту НААУ; 5) нести інші обов'язки, передбачені чинним законодавством України, Статутом і внутрішніми документами НААУ.

У Законі правові можливості адвоката як члена адвокатської спільноти найбільш повно закріплено в розділі VII Закону (ст. ст. 43–58), який має назву «Адвокатське самоврядування», але й інші статті Закону розкривають зміст корпоративних прав адвоката. Так, наприклад, ч. 2 ст. 40 Закону передбачає, що адвокат, стосовно якого порушено дисциплінарну справу, має право надавати пояснення, ставити питання учасникам провадження, висловлювати заперечення, подавати докази на підтвердження своїх доводів, заявляти клопотання й відводи, користуватися правовою допомогою адвоката. Привертає увагу той факт, що всі можливості адвоката як члена НААУ знаходяться в площині взаємодії адвокатів із питань діяльності органів адвокатського самоврядування.

Отже, корпоративні права адвоката – це встановлені законодавством України та нормативними документами адвокатської спільноти можливості адвокатів, здійснення яких пов'язане з реалізацією завдань адвокатського самоврядування.

Варто звернути увагу на те, що комплекс корпоративних прав адвоката не може вступати в суперечності з іншими елементами його правового статусу.

П.В. Хотинець у своєму дисертаційному дослідженні доходить висновку, що розглядати правовий статус адвоката потрібно «двома блоками» [7, с. 7]. «До загального статусу адвоката входять названі елементи, які регламентуються статутним Законом «Про адвокатуру», а також прийнятими на його підставі статутами адвокатських об'єднань. Поряд із загальним статусом адвоката вирізняється і його статус в окремих правозастосовних процедурах» [7, с. 12].

Проте таке розмежування статусів адвоката не є доцільним, адже правовий статус адвоката варто розглядати саме в сукупності всіх правових можливостей. Наприклад, виконуючи функцію представництва в цивільному процесі, адвокат водночас є носієм не лише процесуальних прав і обов'язків, а й професійних, корпоративних і соціальних: у світлі ст. 21 Закону адвокат зобов'язаний дотримуватися Правил адвокатської етики й Присяги адвоката, що відрізняє його від інших представників; у світлі пп. 5.3.3 Статуту НААУ – не допускати дій, що дискредитують адвокатську корпорацію; у світлі соціальних гарантій – хвороба або відпустка адвоката є поважною причиною для відкладення розгляду справи.

Важливим питанням дотриманням прав адвокатів є питання вступу адвокатів до НААУ.

Особа може бути носієм корпоративних прав, які передбачені законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність, лише після набуття статусу адвоката. Набуття статусу адвоката здійснюється відповідно до встановленої законом процедури (ст. ст. 6–12 Закону) і передбачає автоматичний вступ у НААУ (ч. 6 ст. 45 Закону).

Обов'язкове членство всіх адвокатів України в НААУ тривалий час розглядалося в адвокатській спільноті як найбільш гостре й дискусійне. Противники обов'язкового членства адвокатів у єдиній організації адвокатів України, наголошують на такому:

1) обов'язкове членство всіх адвокатів у єдиній організації суперечить приписам ч. 4 ст. 36 Конституції

України про те, що ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій;

2) згідно зі ст. 20 Загальної декларації прав людини 1948 р. і ст. 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації;

3) відповідно до п. п. 23 і 24 Основних положень про роль адвокатів, прийнятих Восьмим Конгресом ООН щодо запобігання злочинам 01 серпня 1990 р., «адвокати, як й інші громадяни, мають право на вільне об'єднання в асоціації та організації. Зокрема, вони мають право створювати місцеві, національні і міжнародні організації та відвідувати їх збори без побоювання обмеження професійної діяльності з причин їх законних дій або членства в організації, дозволеної законом» [10].

Проте така оцінка ідеї єдності адвокатів впливає зі змішування понять «громадські організації, що можуть бути створені адвокатами» й «адвокатська асоціація України».

У своєму листі від 10 червня 2005 р. до Голови Верховної Ради України Рада адвокатських асоціацій та правничих товариств Європи (далі – ССВЕ) зазначає: «В усіх країнах-членах ССВЕ були створені асоціації адвокатів з метою репрезентації адвокатської професії у відносинах з урядами та іншими особами і в більшості країн-членів Європейського Союзу членство у відповідних асоціаціях адвокатів є обов'язковим. Безспірно, в Європі обов'язкове членство не розглядається як таке, що суперечить принципу незалежності адвокатів та самоврядуванню професії. Широко поширеним є підхід, за якого обов'язкове членство вважається необхідною передумовою самоврядування і дійсної незалежності адвокатури й розглядається як необхідне для забезпечення якості адвокатських послуг та незалежності адвокатів. Концептуально самоврядування є невід'ємним від основної засади – незалежності. Самоврядування забезпечує колективну незалежність членів адвокатської професії» [11].

У Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «A. and others v. Spain» (Постанова Європейського Суду з прав людини від 02 липня 1990 р. № 13750/88) сказано, що асоціації адвокатів виконують публічні функції. З урахуванням статусу асоціації адвокатів і враховуючи те, що заявники не обмежені у створенні або приєднанні до інших об'єднань, Європейський суд відмовляє в задоволенні скарги заявників-адвокатів про порушення їхніх прав на добровільне об'єднання, гарантоване ст. 11 Конвенції [12].

Обов'язковість належності до єдиної професійної організації не може розглядатися як тиск на адвоката, адже вступ до адвокатської професії, яка організована у формі асоціації, є суто добровільним. Особи, котрі не мають наміру здійснювати адвокатську діяльність із дотриманням вимог законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, мають можливість здійснювати інші види юридичної практики (наприклад, юридичну підприємницьку або нотаріальну діяльність).

Відповідно до дослідження, проведеного С.О. Дехановим, у Західній Європі існують п'ять основних форм адвокатського самоврядування:

1) класична модель передбачає, що членство в адвокатурі пов'язане з належністю до палати адвокатів. При цьому членами палати (колегії) є адвокати, приписані до Верховного Суду однієї й тієї самої землі, області, території. Цієї моделі дотримуються Федеративна Республіка Німеччина, Франція, Італія, Греція, Іспанія, Голландія та Бельгія;

2) модель утворення адвокатських палат за територіальною ознакою з об'єднанням усіх адвокатів, уне-

сених до реєстру уповноваженого органу адміністративно-територіальної одиниці. Юрисдикція кожної палати адвокатів поширюється на територію того суб'єкта федерації (адміністративно-територіальної одиниці), для якого ця палата була основана, а також на всіх адвокатів, які внесені до списку цієї палати. Цієї моделі дотримуються Австрія, Російська Федерація;

3) модель обов'язкового членства в асоціаціях і союзах адвокатів: Асоціація адвокатів у Швеції, Союз адвокатів у Швейцарії;

4) модель організації адвокатського самоврядування через судові Інни, яка характерна для баристерів Великобританії;

5) модель самоврядування за допомогою юридичного співтовариства, що застосовується у Великобританії, а також із певним застереженням у Швейцарії (Союз адвокатів) і Швеції (Асоціація адвокатів) [11, с. 36].

Аналіз приведеної С.О. Дехановим класифікації дає змогу дійти висновку, що в основі цієї класифікації спостерігаються дві базові моделі:

1) модель обов'язкового членства в професійній організації адвокатів (перша, друга й четверта моделі);

2) модель обов'язкового членства (третья й п'ята моделі).

Ці моделі спостерігаються й під час дослідження організації адвокатури в США, де загальнонаціональною організацією адвокатів із добровільним членством є Американська асоціація адвокатів. У кожному штаті США також існує своя асоціація адвокатів: у більшості штатів установлено обов'язкове членство в асоціації, у деяких штатах – обов'язкове, тобто асоціація адвокатів створюється як добровільна організація [12, с. 71].

Отже, належне функціонування адвокатури неможливо обґрунтувати лише дотриманням певної моделі самоврядування. Організація адвокатури в державах пов'язана з багатьма факторами: традиціями, адміністративно-територіальним поділом, історичними особливостями. Значення має дотримання адвокатами єдиних вимог і стандартів, єдиного порядку дисциплінарного провадження та видів відповідальності, які забезпечуються діяльністю саме органів адвокатського самоврядування.

Відповідно до Статуту НААУ, її метою є забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування, сприяння розвитку й зміцненню інституту адвокатури в Україні, підвищення рівня правової допомоги, що надається адвокатами, підвищення ролі та авторитету адвокатури в суспільстві, захист прав і законних інтересів адвокатів [3].

У зв'язку з цим зусилля адвокатської спільноти мають бути спрямовані на досягнення зазначеної мети шляхом активної участі в адвокатському самоврядуванні та виконання обов'язків із представництва, захисту й надання інших видів правової допомоги на високому професійному рівні. Зокрема, заслуговує на увагу необхідність визначення правових можливостей адвокатів під час проведення зборів, які передують конференціям адвокатів регіонів; уточнення прав адвоката з підвищення кваліфікації та отримання певної спеціалізації; установлення соціальних гарантій, у тому числі механізму захисту соціальних прав адвокатів безпосередньо НААУ.

Сам факт належності адвокатів в Україні до єдиної професійної організації є, безумовно, позитивним і не повинен розглядатися як примус та порушення прав адвокатів, якщо органи адвокатського самоврядування виконують свої повноваження в інтересах української адвокатури й у передбачений законом спосіб.

Визначення в законодавстві належного обсягу прав і обов'язків адвокатів як членів НААУ та активна позиція органів адвокатського самоврядування щодо сприяння реалізації цих

прав дасть змогу схилити противників організаційної єдності адвокатів на бік функціонування НААУ.

Висновки. З метою забезпечення зміцнення інституту адвокатури в Україні, його незалежності й підвищення рівня правової допомоги, що надається адвокатами, реформа адвокатури має враховувати й напрям розвитку корпоративних прав адвокатів. Корпоративні права адвоката – це встановлені законодавством України та нормативними документами адвокатської спільноти можливості адвокатів, здійснення яких пов'язане з реалізацією завдань адвокатського самоврядування. Законодавча й нормативна регламентація прав адвокатів як членів адвокатського співтовариства має ґрунтуватися на міжнародних стандартах і передбачати встановлення гарантій реалізації зазначених прав. Для подальшого дослідження прав адвокатів як членів адвокатської спільноти необхідно проаналізувати теоретичне підґрунтя та практичну реалізацію завдань адвокатського самоврядування, особливості взаємодії між членами єдиної професійної організації, виявити проблемні питання правового статусу адвоката в Україні.

Список використаної літератури:

1. Opinion the proposed amendments to the Constitution of Ukraine regarding the judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/askreform/opinion-venice-commission?related=314>.
2. Про Конституційну Комісію: Указ Президента України від 03.03.2015 р. № 119 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
3. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. Статут Національної асоціації адвокатів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua>.
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI // Голос України. – 2012. – № 148–149; Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – С. 17. – Ст. 2509.
6. Бойков А.Д. Статус адвоката: содержание, квалификационные требования и принципы адвокатской деятельности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности» / А.Д. Бойков. – М., 2010. – 27 с.
7. Хотинець П.В. Правовий статус адвоката в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / П.В. Хотинець. – Х., 2002. – 23 с.
8. Кибенко Е.Р. Корпоративное право: [учебное пособие] / Е.Р. Кибенко. – Харьков, 1999. – 480 с.
9. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В.М. Кравчук. – К., 2005. – 720 с.
10. Балон І. Щодо обов'язкового членства в Національній асоціації адвокатів України / І. Балон, В. Радченко, А. Павлюк // Правовий тиждень. – 09 квітня 2013 р. – № 13–15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalweekly.com.ua>.
11. Лист Ради адвокатських асоціацій та правничих товариств Європи (ССВЕ) до Голови Верховної Ради України від 10.06.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.attorneys.od.ua/datas/users/2-letter%20ccbe.pdf>.
12. Постанова Європейського Суду з прав людини від 02.07.1990 р. № 13750/88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int>.
13. Деханов С.А. Адвокатура в Западной Европе: опыт и современное состояние: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук / С.А. Деханов. – М., 2010. – 53 с.
14. Деханов С.А. Типология института адвокатуры. Адвокатура в Европе и США / С.А. Деханов // Адвокат (рос.). – 2005. – № 10. – С. 71.